

УДК 271.222 (477)

Микола Михайлуца

доктор історичних наук, професор Одеського національного морського університету

Michailuca@ukr.net

ORCID 0000-0003-4896-0580

СПОВІДЬ АВТОКЕФАЛІСТА: АРХІЄПИСКОП ЮРІЙ (ГЕОРГІЙ) ЖЕВЧЕНКО ПРО РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛІЇ І ВЛАСНЕ ПАСТИРСЬКЕ ЖИТТЯ

(за матеріалами архівно-слідчої справи з Держархіву Одеської області)

Стаття має своєю метою повернути із забуття одного з діячів українського автокефального руху 1917-1929 рр., а саме подати невідомі джерела й інформацію про місце й роль Юрія (Георгія) Жевченка у розвитку автокефального руху в пореволюційній Україні, скласти його просопографічний портрет, зокрема на основі евристичних матеріалів архівно-слідчої справи №15966-п, яка зберігається у Державному архіві Одеської області (ДАОО). У статті уточнені біографічні данні архієпископа щодо його дати народження, місця народження, навчання та пастирського служіння в парафіях та на кафедрах УАПЦ.

Головний об'єкт дослідження – життя і доля архієпископа Юрія Жевченка, його історичний духовно релігійний тип в умовах історичних подій і процесів, – дає нам розуміння складних процесів, які розвивалися у суспільстві 20-х – 30-х років минулого століття.

Ключові слова: Українська автокефальна православна церква, архієпископ Юрій Жевченко, репресії.

Століття по Українській революції 1917 р. у сучасному середовищі свідомих українців вкотре постає ідея реалізації національних перетворень в церковному житті. Представники не тільки церковних звань, але й світські особи, прості миряни актуалізували українізацію церковного православного життя та відокремлення від Московського патріархату, хоч би й як не перечили цьому східні сусіди і противники з «*п'ятої колони*». Перші кроки до нової Української Помісної Церкви сьогодні є актами давньої й глибокої історичної справедливості. Вік назад у цьому русі активну роль зіграли провідні діячі, які утворили у другій половині 1917 р. за підтримки духівництва і мирян у Києві, Всеукраїнську Православну Церковну Раду, у складі якої працював Юрій (Георгій) Жевченко. Ця постать архієпископа УАПЦ загалом мало знана, як, власне, й самі процеси становлення української автокефалії у 20-х роках минулого століття із середини цього руху та, зокрема, в умовах підступної боротьби ДПУ проти УАПЦ та її прихильників.

На фоні історіографічного доробку про УАПЦ, який на сьогодні представлений доволі обширно, що ґрунтовно засвідчує історикня І. Преловська [5], все ж постать архієпископа Юрія Жевченка залишається маловідомою. Просопографічні студії як українських дослідників церкви, так і закордонних, вирізняються невеличкими нарисними дописами про окремі моменти пастирського життя архієпископа-автокефаліста. Автори в Московщині поряд з подачею деяких загальновідомих фактів з біографії архієпископа Юрія (Жевченка) традиційно перебуваючи у полоні великодержавного етатизму, акцентують свою увагу переважно на «розколі в РПЦ», який ніби був спричинений боротьбою українців за самостійність, чим, власне, й роблять все, щоби завадити процесові вибудовування помісної Церкви в Україні сьогодні.

Українські дослідники, зокрема одеський історик О. Музичко, аналізуючи українські релігійно-церковні традиції минулого Одеси з націоцентричних позицій, наполегливо стверджує, що «у 1928-1929 роках УАПЦ в Одесі розбудовував архієпископ Юрій Жевченко» [4]. Обширної інформації саме про одеський період пастирського служіння українського архієпископа-автокефаліста не подано ані у «Мартирології українських церков» (1987), ані у працях В. Войналовича (2002), ані у митрополита Феодосія (Процюка) (2004) та інших. Кількома реченнями про арешт Ю. Жевченка у 1925 р. разом з іншими архієпископами УАПЦ, та його засудження М. Ярославським у пресі серед тих, хто проходив за справою «СВУ», подано інформацію й у одного з перших і відомих українських дослідників історії взаємин держави і церкви у продовж 20-30-х років ХХ ст. полтавця Володимира Пашенка [5, с. 99;102.].

Нещодавно доповнила проблематику місця й ролі Кирило-Мефодіївського братства в українському церковному русі у напрямку до інституювання УАПЦ цікава стаття А. Зінченка, опублікована на сторінках журналу «Українознавство» [2], хоча про священника/архієпископа Юрія Жевченка, знов таки сказано аж занадто мало. Шановний дослідник, наводячи цінну інформацію про відродження національної церкви через впровадження української мови у богослужінні, зазначає, що під головуванням протоієрея В. Липинського переклади панахиди і молебню українською було здійснено священниками Жевченком і Опаренком [2, с. 100]. Важливу інформацію, що дещо дублює матеріали справи з Держархіву Одеської області, подано у довіднику [1, с. 37-38], підготовленому авторським колективом І. Бухарева, В. Даниленко, В. Окіпнюк, І. Преловська на документах з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Відтак у відповідь на скудність інформативного характеру, нашою метою постало подати невідому інформацію про місце і роль Юрія (Георгія) Жевченка у розвитку автокефального руху в пореволюційній Україні, скласти його просопографічний портрет, зокрема на основі матеріалів архівно-слідчої справи №15966-п [7], яка зберігається у Державному архіві Одеської області (ДАОО). Цінність складає, перш за все, інформація вилучена з оригіналів документів слідсправи, що співставлена з науково-історичною літературою. Маємо усвідомлювати, що справи наприкінці 20-х років, на відміну від 30-х, характеризувалися наповненістю біографічним та історичним

Архієпископ Юрій Жевченко. Фото зроблене не раніше 10 вересня 1929 р. ДАОО.

фактажем, повнотою й описовістю самих текстів протоколів допиту, які було власноручно заповнено (якщо це анкети), написано й підписано від руки фіолетовим чорнилом (іноді олівцем) безпосередньо архієпископом (якщо це протоколи). До того ж у цитованих нами документах, які ми вважаємо за важливе подати майже без купюр, збережено орфографію і мовний стиль щирої сповіді архієпископа, такого собі особистісного антропоцентризму, часом вельми суб'єктивних характеристик та оцінок, які він давав представникам кліру та історичним особам. У справі також зберігаються дві фотокартки сорокашестирічного архієпископа в анфас і профіль, які датовано не раніше 10 вересня 1929 р. [Див.: фото].

Біографічний нарис, пастирське життя і доля.

Жевченко Юрій (Георгій) Володимирович народився 1884 р., хоча за іншими свідченнями дата його народження – 17 лютого 1883 р., або 1885 р. В анкеті, яка зберігається в архівно-слідчій справі зазначається що він народився 1884 р. (однак саме в анкеті число й місяць не зазначено!) в с. Д'яківка* Олександрійського повіту Херсонської губернії у родині священника. У родині Володимира і Варвари Жевченків було п'ятеро дітей: окрім сина Юрія було ще чотири доньки: Ольга,

* Існують й інші думки щодо місця народження, а саме – слобода Єлисаветградка Херсонської губернії. (Див.: Юрій Жевченко. URL: <http://histori-poltava.org.ua/wp-content/uploads/2012/12/127.jpg>). На нашу думку, і це підтверджується матеріалами архівно-слідчої справи, він народився у Д'яківці, де «зростав в українському середовищі».

Олександра, Єлизавета і Марія. Усі вони були інтелігентними особами, одна вчителювала, інша займалась науковою діяльністю, двоє старших були дружинами священників. Як зазначав сам заарештований, *«зростає в оточенні й під впливом духовного середовища»*. 1906 року Ю. Жевченко закінчив Одеську духовну семінарію** й залишився жити в Одесі. Спочатку був законовчителем Олексіївської церковно-приходської школи, згодом – у міських школах № 8 та № 77. Через рік, отримавши призначення священника церковного приходу с. Шибки у Тираспольському повіті, служив православній пастві аж до початку Першої світової війни. Від 1915 р., як наймолодший із священнослужителів у благочинії, став капеланом 129 Бессарабського полку.

По закінченню війни Ю. Жевченко був запрошений до Києва, де на початку 1918 р. став священником Інженерної школи військ УНР, яка знаходилася в історичній місцевості Києва, на Звіринці. Водночас молодий і талановитий клірик, мріючи як і більшість української молоді про утворення Української держави, сприяв піднесенню культурно-освітнього рівня київської юні. Отець Юрій читав лекції з української літератури у багатьох українізованих школах міста.

Динаміку поглядів і формування його як особистості майбутнього україноцентричного священника простежуємо саме з моменту його вступу до церковного «Кирило-Мефодіївського братства», яке мало на меті, опираючись на правдиво-християнські основи, відродити церковне життя й ввести українську мову в богослужбові відправи. Після утворення громадського об'єднання «Українського Національного Союзу» (УНС) Ю. Жевченка, як представника від Кирило-Мефодіївського братства, було обрано в церковну комісію, яку він і очолив. У той непростий час, коли митрополитом Київським і Галицьким був Антоній (Храповицький)***, який, за словами Ю. Жевченка, *«дуже лютував проти Кирило-Мефодіївського братства та його членів»*. Майже на всіх святих отців – членів Братства були гоніння, дехто, серед них і Ю. Жевченко, були ув'язнені****. Своїх ідей і устремлінь кирило-мефодіївці зреалізувати не змогли, через те, що відбувалася безперервна зміна політичної і військової влади у Києві. За словами Ю. Жевченка, Іван Огієнко як представник уряду, опираючись у своїй діяльності на тодішнє слов'янське (проросійське) архієрейство, ставився до дій Братства прямо вороже. У поясненні архієпископа Юрія *«цілі і задачі братства зводилися до: а) відродження церковного життя на основах християнської принципів; б) звільнення Церкви від наслідків, які були спричинені історичним існуванням її в умовах царського режиму; в) українізація церковного богослужіння»*[7, арк. 26-26 зв.]. Між іншим, згодом, на допиті 16 вересня 1929 р. архієпископ зауважив, що на цій платформі й формувалося Братство, хоча ні його члени, ні саме керівництво, до якого входили священники й духовні особи Маричев, Шараївський, Липківський, Тарнавський, Крамаренко, Филипенко та інші, не розуміли до кінця програми Братства. Однак, однозначно усі усвідомлювали те, що *«задачі братства зводилися виключно до релігійно-церковного характеру і не мали в собі іншого змісту»*.

Вельми доречною задля розуміння процесу визрівання ідеї автокефалії серед багатьох українців, є відверта сповідь, роздуми-есе із матеріалів слідсправи архієпископа Юрія, які ми подаємо в оригіналі з протоколу допиту від 21 і 25 вересня 1929 р. *«У попередніх протоколах [допиту] я вже зазначав про свою участь в справі відродження української церкви в св. Кирило-Мефодіївському Братстві, в Церковній Комісії й в останнє, в складі Української церкви, яка народилася й змогла мати свій устрій, свою організацію, свої церкви – лише при Радянській владі. Я вже зазначав в першому своєму показанні від 12 вересня що я, як людина, що вийшла з духовної середовища, зростала в церковній атмосфері, на 23 році свого життя вже приступила в сані священника до пастирської роботи, – все життя своє віддав на служіння Церкві. У цій сфері і в цих межах*

** Більшість дослідників вважають, що Юрій Жевченко закінчив саме Одеську духовну семінарію, хоча є й інформація про закінчення Єлисаветградської семінарії. Однак це малоімовірно, оскільки там семінарія була відкрита тільки напередодні революції 1917-го при церкві Успіння Пресвятої Богородиці й діяла до приходу більшовиків у 1919 р.

*** Митрополит Антоній (Храповицький) був упродовж 1914-1918 рр. архієпископом Харківським і Охтирським, а з 30 травня 1918 р. митрополитом Київським і Галицьким РПЦ. Перебуваючи у таборі противників автокефалії УАПЦ, сприяв гонінням, переслідуванням українських автокефалістів, усував від богослужінь, відбирав храми тощо.

**** За часів гетьмана П. Скоропадського Ю. Жевченка було ув'язнено упродовж кількох тижнів у Лук'янівській в'язниці. На думку Ю. Жевченка саме цьому посприяв київський митрополит Антоній. За тиждень до вступу в Київ військ С. Петлюри, Ю. Жевченка було звільнено.

проходила вся моя робота. Вже з початку мого священства, якому я цілком з захопленням віддавався, – я гостро став відчувати якусь фальш, якусь неправду в самому устрої і житті старої урядової церкви. Я бачив, як своїм ділом, прислужуванням князям світу того, багатим і сильним, – вона відходила від заповітів Христа, бо захищала інтереси багатих і зневажала інтереси бідних. А Христа я уявляв як милосердного заступника бідних, зневажених, знедолених... Це стало імпульсом для мене і я став шукати якогось виходу. Але те зачароване коло було замкнене, атмосфера дуже тяжка, церковна дисципліна убивча. І я задихався... І коли в 1918 р. я підійшов до Кирило-Мефодіївського братства, мене захопили ті ідеї, перспективи відродження церковного життя, які там проповідувались. Я став з захопленням працювати в цій новій течії відродження Церкви. Духовну семінарію скінчив я першим учеником, одмовився йти у духовну академію куди мене посилали і пішов в священники. Звичайно, що філософсько-богословську освіту я мав добру, бо зокрема багато працював над тими питаннями. Але в політичному відношенні я був дуже мало свідомим. І тому під час подій 18-го року політично якимось орієнтуватись певно не міг, на все дивився з огляду можливості перевести <...> [нерозбірливе слово – М.М.] принципи та ідеї К. Мефодіївського братства, але ж гетьманське разом з німцями-окупантами грабительство вважав злочинним. З боку національного я мав певні уявлення, бо читав монографію Костомарова, Історію Русів, знайомий був з українською літературою. Треба сказати що, зростав я в селах українських – Д'яківці, Береславі, Рівному, де населення розмовляє українською мовою. А в семінарії, в оточенні товаришів, – це питання вже цікавило мене, але ж за межі тогочасних національно-культурних проблем я не виходив. Відповідно цьому я поставився й до національно-політичної революції, яка 1918 р. відбулася на Україні. Але в політичній роботі участі не брав. В національній Союз був введений від Кирило-Мефодіївського братства і працював як голова церковної комісії. В справі культурно-освітній працював, читаючи лекції з історії української літератури в українізованих тоді школах. Близького знайомства з політичними діячами того часу не мав, як і ніколи пізніше. Про радянську владу не мав певного уявлення, бо її зовсім не знав» [7, арк. 39-41 зв.].

На початку 1919 р. з відступом військ УНР Інженерну школу було переведено до Кам'янця-Подільського, а згодом до Луцька. Тут священник перебував у меланхолічному настрої про що свідчать наступні слова: «На мене дуже тяжке, гнітюче, огідне вражіння справив розклад і гнилизна унеровського життя й урядування». Між тим, Ю. Жевченко до Києва втекти спочатку не забажав, через те, що там були денікінські війська, які чинили жорстокі розправи над українським людом. Так нагаями з Андріївського собору виганяли українське духівництво, серед яких був і відомий клірик о. Нестор Шараївський*. Білогвардійці примушували декого з церковників виїхати з Києва. Тоді ж до Кам'янця-Подільського переїхали о. Михайло Мороз, о. Василь Липківський та інші. У Луцьку о. Юрія Жевченка було заарештовано і кинуто до в'язниці уже поляками, які оволоділи містом. Спричинив цей факт випадок, який, до речі, характеризує Жевченка, як людину із загостреним почуттям справедливості, бажанням стати на захист слабких та немічних. За те, що о. Юрій вступився за старого єврея, над яким знущалися польські жовніри, він і потрапив до буцегарні.

У тому ж таки розлозі протоколі допиту від 25 вересня 1929 р. архієпископ Юрій пояснює свої мотиви повернення до Києва і лояльність до радянської влади: «Коли в 1919 р. до К. Подільського прибули Мороз і Липківський і розповіли, що Радянська влада дала можливість мати певний церковний устрій українській церкві і мати свої церкви, – мене потягнуло до Києва. В кінці 1919 року я прибув до Києва, коли його зайняли після денікінців війська Радянської влади і назажди залишилися з Радянською владою, як чесний і лояльний громадянин У.С.Р. З цього часу я визнав її, визнаю й буду визнавати**. І це не формальне, зовнішнє визнання, по-необхідності, а з середини, з мого переконання. На Радянську владу я дивлюсь як на яскраве реальне виявлення довголітніх жадань, боротьби і страждань пролетаріату. В історичному процесі розвитку цього робітничого руху я бачу багато спільних моментів з розвитком християнства. В першій віці християнська церква складалась з робітників,

* Архієпископ Нестор Шараївський очолював кафедру Київської сільської округи, був заступником митрополита з 1921 по 1927 рр.

** Речення підкреслено, ймовірно, рукою самого Г. Жевченка. Колір чорнила й схожість ліній у тексті дають можливість зробити саме таким висновок.

рабів пригнічених, експлуатованих Римом народів. Християн переслідували, підкоряли надзвичайними законами, вважаючи за ворогів держави, сім'ї і суспільства, передавали мукам. І через це християнство набуло значення всесвітньої церкви. Хоч пізніше лукавством і хитроцями, починаючи з імператора Костянтина церкву полонили володарі й зробили її засобом затемнення і пригнічення мас. Через довгі страждання уперту боротьбу, гнобительство робітництво в сучасному соціалістичному устрій країни Союзу досягли здійснення своїх ідеалів <...>. *Тому я вітаю велике сучасне будівництво, що проходить в країні Союзу**. При тому я знаю, що в процесі цього великого будівництва є, й мусять бути труднощі для певних класів і груп суспільства, які не можуть сприйняти, або ще не сприйняли історичної необхідності того, що непереможно мусять прийти в життя. Зокрема є труднощі для Церкви та її служителів. Але, коли правда в тому, що Церква бажає кращої долі людству, то вона повинна сприймати свідомо історичну необхідність й вітати велику, всесвітнього значення перебудову, на нових началах людського життя. 25 вересня 1929 р. Юрій Жевченко» [7, арк. 40-44 зв.].

У підбільшовицькому Києві Ю. Жевченко став служити настоятелем Андріївського собору. 1920 року Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР) направила Ю. Жевченка, як кандидата на єпископський сан, до Полтави разом з митрополитом Василем Липківським. Поїздка відбулася з нагоди висвячення в архієпископи о. Парфенія. Проте, висвячення не відбулося через відсутність ще одного архієпископа старої висвяти, аби було дотримано канонічності проведення хіротонії.

Значну пастирську й організаційну роботу Ю. Жевченко проводив упродовж періоду з кінця 1920 р. до 1921 р. За дорученням ВПЦР включно до початку Першого Всеукраїнського Церковного Собору** протоіерей Жевченко займався організацією й опікуванням українських парафій на Київщині, зокрема у Фасовій, Пашківці, Янковичах та інших і там же служив пастирську службу. Будучи безпосереднім учасником Собору, він був свідком подій, які відбувалися напередодні церковного форуму, особливо дискусії з приводу утворення української автокефалії. У грудні 1921 р. о. Юрія громада запросила на кафедру собору у м. Сквирі, де його було висвячено у березні 1922 р. на єпископа Сквирського. Однак, невдовзі, того ж року його було заарештовано прямо на вулиці у Києві, зразу ж по закінченню Всеукраїнських «Покрівських зборів». За що саме був заарештований о. Юрій він так і не довідався. Пробувши до початку липня 1923 р. під арештом, був звільнений і повернувся до місця свого служіння у Сквирі. Від 1923 року єпископ Юрій взяв на себе ще й обов'язки єпископа Бердичівського. На початку 1925 р., як зазначає сам Ю. Жевченко***, собором Полтавського округу його було обрано єпископом Полтавським. Проте, разом з єпископами УАПЦ К. Малюшкевичем та І. Павловським того ж року Ю. Жевченко був заарештований і утримувався 1,5 місяці у в'язниці [5, с. 92]. На Полтавщині він здійснював своє архіпастирське служіння до червня 1927 р., після чого єпископ Юрій переїздить до Одеси, де українська релігійна громада собором обрала його кандидатуру на єпископа, а ВПЦР, відповідно, затвердила.

В Одесі архієпископ Юрій жив замкнено, мало спілкувався й не водив знайомства навіть з українською інтелігенцією, пояснюючи це своєю глибокою релігійністю, безмежним служінням церковній справі. Окрім своїх товаришів по семінарії, архієпископ мав стосунки лише офіційні, церковного характеру і переважно з парафіянами. Сам архієрей підкреслював у протоколі допиту від 12 вересня 1929 р., що за час його єпископства в Одесі «віруюча людність виявляла повну лояльність без ухилів у бік шовінізму, або антирадянських настроїв» [7, арк. 9 зв.]. Своєю заслугою на одеській землі він визнає намагання всією силою свого авторитету й слова знищити міжнаціональний антагонізм – цей тяжкий наслідок минулого. «Тепер, – зазначає архієпископ, – усім відомо як прихильно ставиться віруюча людність всякої національності до Української церкви. До Покрівського собору ідуть росіяни, українці, білоруси, греки, грузини та ін. Це винятковий факт для Української Церкви. Цього ніколи не можна було досягнути при самому незначному перебільшенні національних емоцій» [7, арк. 10-10 зв.].

* Речення підкреслено у протоколі допиту Ю. Жевченком особисто.

** Саме на Свято Покрови у жовтні 1921 р. було скликано Перший Всеукраїнський Церковний Собор у Софії Київській, який проходив з 14 по 30 жовтня. Собор підтвердив автокефалію УАПЦ, яка була проголошена Всеукраїнською Православною Церковною Радою у травні (5 числа). Підчас Собору і після нього почалося активне висвячення єпископів через руко положення самих священиків. Загалом упродовж двох місяців було висвячено біля 200 священиків і таку ж кількість дияконів.

*** У статті А.В. Слюсарєва про Юрія Жевченка в рубриці «Українська Автокефальна Православна Церковь (1919-1941 гг.)» зазначається, що висвячення Ю. Жевченка у «єпископа (трохи згодом у архієпископа) Полтавського» відбулося у 1924 році.

Проте, навіть такі заяви не викликали лояльності до архієпископа Юрія з боку каральних органів. Ордер на арешт було видано 10 вересня 1929 р.* Перший допит проведений слідчим із заарештованим архієпископом УАПЦ відбувся 12 вересня [7, арк. 7]. Постанова про прийняття справи до розгляду від 27 вересня 1929 р. була виписана «на основі агентурних даних спецінформатора СО», про що свідчить від руки написана резолюція уповноваженого Другого відділення Одеського окружного відділу ДПУ УСРР Іванова [7, арк. 4]. Хоча нам думасться, що Ю. Жевченка було взято до розробки через довідку направлену начальнику Одеського окружного відділу ДПУ від 6 вересня 1929 р. заступником начальника СОУ ДПУ УСРР м. Харкова, де йшлося про «покази члена «СВУ» Никовського» про те, що «безпосередньою розсилкою агентів «БУД» (Братство Української Державності – організація, що передувала «СВУ» з майже аналогічною платформою) з Києва до провінції завідував священник Жевченко, в руках якого перебувала вся техніка цієї справи. Відносяться ці покази до періоду 1921-1923 рр. [7, арк. 98].

За обвинувальним висновком Ю. Жевченку за ст. 54-11 КК УСРР ніби за проведення у 1928 і 1929 роках панахиди і проповіді за участі соборного хору і усього причту на 2-му цвинтарі м. Одеси, з поминанням імені Симона Петлюри, усіх загиблих і похованих у братській могилі, за зв'язки зі «Спілкою визволення України», за контрреволюційну агітацію під час проповіді, яку він проводив приїжджаючи до Миколаєва, слідчий відділу Одеського окружного ДПУ постановив направити на розгляд судтрійки ДПУ УСРР і пропонував запроторити архієпископа до концтабору терміном на 10 років. Постановою трійки при колегії ДПУ УСРР від 24 лютого 1930 р. Жевченка Георгія (Юрія) Володимировича було засуджено до 8 років концтабору [7, арк. 98]. За місяць до того, на жалобу сорокашестирічного Ю. Жевченка про хворобливий стан, шум в голові, нервові напруження і біль у шлунку, створеною комісією окружного відділення ДПУ 30 січня було проведено медичний огляд архієпископа на предмет визначення можливості висилки його до північних губерній. Попри складний стан здоров'я (тяжке дихання, різкий тример кінцівок тощо), в акті було записано, що Жевченко хоча й «одержимий неврастенією і може проживати на Півночі» [7, арк. 91].

Щодо поминання Симона Петлюри, шляхом перехресного аналізу свідчень різних фігурантів справи, виявляється певна несуголосність навіть слідчих, як уже зазначалося. Панахиди по інших проводились священником єдиної церкви УАПЦ в Одесі – Свято-Покровської церкви, Федором Деньга [3, с. 88-89; 358.], що підтверджується протоколом допиту панотця [7, арк. 49-50]. Так, 28 травня 1926 р. за ініціативи членів громади проводилась панахида по І. Франкові, присвячена десятій річниці по його смерті. Саме дійство проводив настоятель церкви о. Федір за участі ієромонаха Микити Кожина і диякона Руденка Олексія. Однак священник Ф. Деньга категорично відкидав обвинувачення у тому, що одночасно поминали й С. Петлюру. Він пояснював це тим, що ніхто не подавав т.зв. пам'ятки про поминання убитого у Парижі Симона Петлюри. Окрім того, існує й інше церковне правило-звичай: під час таких урочистих спеціальних панахид по окремих особам, інших імен не поминають. Отець Федір наполягав, що під час поминання такої фрази: «життя своє поклавши за нарід український» ніхто не вимовляв. Щодо панахид на братській могилі по вбитим у 1918 р. гайдамакам, які поховані на 2-му кладовищі, священник зазначив, що «такі панахиди здійснювалися під час першої неділі після Великодня щороку», але сам священник в них участі брати не міг, оскільки проводив аналогічні молебні на найближчому від свого Входу-Єрусалимського храму цвинтарі на 2-й Заставі. Ще до організації Покровської автокефальної общини здійснював панахиди ієромонах Кожин, а згодом причт Покровського собору, який почав функціонувати з 1927 р. як церква УАПЦ. Усі панахиди здійснювалися урочисто, за участі хору і всього причту.

Священник Покровського собору УАПЦ Кузьминський Артамон Климентович, який служив панотцем з 1927 р. в храмі Покровської общини, також стверджував на допиті 14 вересня 1929 р., що «панахиди на братській могилі на 2-му кладовищі проводилися кожного року, їх проводив і в 1928, і в 1929 рр. Юрій Жевченко, вони відбувалися не по вбитим і похованим у братській могилі, а носили характер загальної панахиди по всім похованим на кладовищі, ніяких промов і проповідей і покладань квітів ніхто не здійснював...» [7, арк. 51].

* Обшук відбувався в Одесі за адресою де мешкав архієпископ: вул. Затишна, 5 кв. 9. Було проведено обшук співробітником Ребровим, який у результаті трусу вилучив різне особисте листування, фотокартки та протоколи Української церковної ради.

З протоколів допиту заарештованих автокефалістів стає зрозумілим, що під час спецоперації проведеної на Полтавщині у вересні 1929 р. начальником Полтавського окрвдділу ДПУ Бржезовським було надіслано до Одеського окрвдділу ДПУ копії свідчень [7, арк. 53] про діяльність архієпископа Юрія на Лівобережній Україні: Кононенко Григорія 20 вересня 1929 р. автокефального священика с. Федунки Шишацького району Полтавського округу, який 1925 р. ніби приєднався до УАПЦ «*під впливом єпископа Юрія (Жевченка) та священика Кротевича*». Саме вони вважали, що «*українська церква повинна мати кругом себе українську людність*». А диякон Воскресенського собору м. Полтави УАПЦ Василь Васюк зазначив на допиті 17 вересня того ж року, що «*єпископ Жевченко і священик Таран <...> влаштовували бесіди, на яких намагалися підняти національну свідомість віруючих, шляхом розповідей про національний визвольний рух українців і таке інше*».

Активне листування, перехресні пересилки протоколів допитів автокефалістів на Полтавщині і на Одещині, свідчать про активну комплексну розробку органами ДПУ з метою загальнореспубліканського удару по УАПЦ. Прохання начальника Одеського окрвдділу ДПУ до Полтавського окрвдділу ДПУ дають змогу зрозуміти механіку розробки та фабрикації справ щодо автокефалістів. Свідчення, вибиті з уже заарештованих і обвинувачених «*у підготовці збройного повстання проти радянської влади під прапором боротьби за Українську народну республіку*» священика с. Жуковки Машівського району Полтавського округу Федора Стрижака та голови автокефальної ради цього ж села Юхима Ведюка [7, арк. 75]. У протоколі допиту священика Ф. Стрижака від 6 листопада 1929 р. архієпископ Юрій Жевченко і священик Таран фігурують «*як люди глибоко віддані самостійній Україні, які готові надихнути народ для повстання проти радянської влади. Жевченко у своїх промовах натякав на необхідності організації повстання*». Із цього Ведюк ніби робив висновок, що «*необхідно виховувати і підготовлювати народ до розуміння подібних закликів боротьби за незалежність України*» [6, арк. 76]. За словами Ю. Ведюка Ю. Жевченко казав: «*треба кріпко триматись, щоб бути готовими до визволення України з під московського правительства, то може дождемося, що будемо самі собою управляти*» [7, арк. 77].

У протоколі допиту від 25 вересня 1929 р. Жевченко характеризує деяких діячів, які проходили по справі над «СВУ». Його суб'єктивна оцінка (посилаючись на те, що «*вважав за необхідне*»), вірогідніше обумовлена тиском з боку слідчого, для нас сьогодні виявляє певне зацікавлення хоча б з точки зору особистісного сприйняття людей які боролись за українську державу. З С. Єфремовим і В. Дурдуківським, як зазначає Ю. Жевченко, був зовсім не знайомий. А. Ніковського знав по роботі в Українському Національному Союзі, але познайомився тоді, коли працював у відділі Дніпросоюзу – на Українфільмі. Знайомство носило характер цілком офіційного, службового. А після 1920 р. взагалі ніколи не бачився. В. Чехівського Ю. Жевченко знав ще зі спільної праці в Кирило-Мефодіївському братстві. У 1920 р., коли Жевченко був членом ВПЦР упродовж кількох місяців, В. Чехівського у Києві не було. З 1921 року Жевченко працював парафіяльним священиком у Сквирі, Полтаві, Одесі, у Києві бував дуже рідко, переважно на церковних зборах та соборах. Однак саме тоді й зустрічався з Чехівським, як з церковним діячем. Стосунки між ними були вельми далекими, навіть холодними, як зазначає обережно Ю. Жевченко, хоча кілька разів (двічі-тричі) бував на квартирі у Чехівського на званому обіді. Востаннє вони бачилися у Києві під час святкування десятиріччя Софії у 1929 р., куди Жевченко Всеукраїнською Православною Церковною Радою був запрошений на розширене засідання*.

З К. Товкачем Жевченко співпрацював з 1920 р., познайомився ще у Полтаві, будучи відрядженим у справах ВЦПР для висвяти єпископа Парфенія у архієпископи. Тоді ж у цій церемонії брали участь і голова ВПЦР Михайло Мороз, і протоієрей Василь Липківський. Згодом шляхи їх пересікалися на Лівобережжі, співпрацюючи у Полтавській округовій Церковній Раді, де Жевченко був почесним головою, а головою був протоієрей Нестеровський, а К. Товкач правопорядником у церковних справах. Дуже рідко бував у нього вдома, переважно на запрошення під час родинних свят. Жевченко чи не найбільше виділяє із усіх фігуру Товкача, вбачаючи у ньому людину витриману, лояльну до усіх і «*цілком лояльну до Радянської влади*».

* Ймовірно архієпископ Жевченко мав на увазі факт десятилітньої давності, коли у березні 1919 року на зборах у Києві у малій каплиці Святої Софії відбулося укладання Церковного статуту, який було затверджено урядом, а з липня почалися україномовні богослужіння у Софії Київській.

З полтавським священиком Іваном Тараном*, через його «тяжкий характер», погляди Ю. Жевченка часто-густо розходилися, зокрема у принципових питаннях щодо унормування церковного життя. Загострення таких взаємин, за свідченням самого Жевченка, й спричинили його перехід з Полтави до Одеси. Звільнити отця І. Тарана не видавалося можливим через те, що згідно з соборно-правним устроєм автокефальної церкви, це було можливим лише за загального зібрання парафіян, чого добитися було не можливо. Навіть архієпископ Йосип Оксіюк** не зміг усунути «незручного» священика Тарана.

Священику Анатолію Лахну архієпископ Юрій Жевченко дає також стримано коротку характеристику. Зазначаючи, що саме він на прохання Покровської церковної ради запросив священика на вільне пастирське місце до м. Одеси. І хоча стосунки між ними були увесь час натягнуті, через властивості характеру отця Анатолія, все ж архієпископ, «аби не нашкодити» зазначає: «ніколи не помічав за ним антирадянських виступів», «він прийняв новий курс УАПЦ і розпорядження súčasного складу ВЦПР – виконує» [7, арк. 44].

Певну увагу у протоколах допиту архієпископ Юрій Жевченко приділяє питанням внутрішньоцерковного характеру, зокрема кадровим питанням, частим переходам архиєреїв з однієї до іншої єпархіальної кафедри. Мотивуючи саме свій власний перехід зі Сквири до Полтави, а з Полтави до Одеси, архієпископ підкреслює, що єпископи через різноманітні церковні умови, на вимогу керівничого церковного органу переходили доволі часто. І його власна пастирська кар'єра не є виключенням. Він наводить низку прикладів: так, єпископ Пивоварів*** був послідовно Таршанським, Катеринославським, Глухівським, Вінницьким, Кам'янець-Подільським; єпископ Кротевиць**** – Полтавським, Вінницьким, Семиріченським***** і знов Вінницьким і Лубенським; митрополит Борецький***** – Гайсинським, Полтавським, Зінов'євським і митрополитом Київським, і так майже всі – узагальнює архієпископ Юрій.

Свій перехід зі Сквири, міста, яке не мало навіть окружного значення, до Полтави, так і до Одеси цілком природний – зазначав Жевченко. На південь України Жевченка було направлено рішенням церковного Собору в його відсутність. Але саме до Одеси він їхав з радістю, оскільки це його батьківщина, саме тут він закінчив духовну семінарію, неподалік Одеси був сім років священиком, тут жили його батьки, яких архієпископ не бачив 15 років. Однак, не тільки зазначені мотиви сприяли переїзду на південь. А саме те, що Одеська кафедра була третьою за значимістю після Києва і Харкова, і саме тут єпископ Юрій отримав підвищення в сані архієпископа. І хоча парафії УАПЦ на Одещині було менше, але матеріальне забезпечення архієпископа було краще ніж у Полтаві, де він отримував на руки лише 50-60 крб., хоча призначалось 75 крб., а в Одесі платня складала 100 крб.

В останні дні «в камері архієпископ Юрій нічого не говорив, ні з ким не спілкувався, а лише читав молитву» [7, арк. 82]. По закінченню терміну ув'язнення, Ю. Жевченко ніби надіслав до керівництва НКВС прохання дозволити жити в Україні, на що його було засуджено до 20 років

* У жовтні 1922 р. висвячений єпископом Костянтином Кротевицьким у священики УАПЦ. Від 1926 р. настоятель парафії Свято-Воскресенського собору у Полтаві, був членом окружної церковної ради, учасник Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору 17-30 жовтня 1927 р. У жовтні 1929 р. заарештований і в березні 1930 р. судтрійкою при колегії ДПУ УСРР засуджений до 10 років таборів. Звільнено 1939 р. Реабілітований 1989 р.

** Архієпископ Йосип закінчив Київську духовну академію, згодом викладав у ній, спеціалізувався в історії церковних канонів, перекладав богослужбові книги українською мовою. Належав до Кирило-Мефодіївського Братства, основою якого були члени Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Багато сил поклав заради скликання Всеукраїнського Церковного Собору. У 1922 р. висвячений на єпископа УАПЦ у Кам'янець-Подільському. У серпні 1923 р. обраний архієпископом Лубенським і Миргородським. 1927 р. на другому Всеукраїнському Православному Соборі в Києві був обраний одним із заступників митрополита Київського і всієї України. З 1928 р. очолював Полтавську єпархію, а після розгрому УАПЦ більшовицькою владою змушений був відійти від церковних справ. Заарештований сталіністами у березні 1937 р. і засуджений до 8 років таборів. Звільнений у 1945 р. Великий богословський ерудит, журналіст і літературний редактор. Працював в управлінні Львівсько-Тернопільської єпархії секретарем редакції часопису «Православний вісник». Помер 1991 року.

*** Архієпископ Миколай Пивоварів короткочасно перебував на різних кафедрах в церковних округах упродовж 1922-1926 рр., у Кам'янець-Подільську (1927-1929 рр.).

**** Архієпископ Костянтин Кротевицький (1892 – після 1931). Активний прихильник українізації православної церкви. Делегат єпархіального з'їзду духовенства і мирян Полтавщини (травень 1917). Висвячений у священика 1918 р. У березні 1922 р. був висвячений у єпископа, з 1924 р. висвячений на архієпископа Вінницького. Піддавався репресіям з боку радянської влади й ДПУ, через що змушений був зрестися сану. Про останні роки життя існують різні версії. Загинув ймовірно у таборі у 30-х рр.

***** деякий час єпископом Костянтином (Кротевицьким) за дорученням Василя Липківського перебував у Семиріченську – південний-схід súčasного Казахстану і північної Киргизії, де налагоджував роботу в українських парафіях.

***** Митрополит Миколай Борецький у 1922-1927 рр. був єпископом Гайсинським, а з 1927-1930 рр. митрополитом Київським і всієї України.

ВТТ [8, с. 564]. 1937 року його справу було переглянуто і, як у більшості репресованих, термін ув'язнення було збільшено, або розстріляно за формулюванням «застосувати вищу міру соціалістичного захисту». На думку А.В. Слюсарева термін ув'язнення було продовжено ще на 10 років. Помер архієпископ Ю. Жевченко на одному з островів ГУТАБу.

Насамкінець, зазначимо, що архієпископ Юрій (Жевченко) словами з протоколу допитів чесних і порядних свідків характеризується як патріот української землі і Української церкви. Хай там як, але слова свідка Ведюка «Жевченко мені говорив, що необхідно міцно триматися і бути готовими до визволення України від московського уряду. Говорив, що ми дочекаємося часу, коли будемо самі урядувати» [7, арк. 93]. Воістину був правий, враховуючи нещодавні події державної ваги, а саме надання Томосу Вселенським патріархом Варфоломієм нещодавно утвореній Православній церкві України. А архієпископ Юрій Жевченко як головний об'єкт дослідження, його духовно-релігійний тип в умовах історичних подій і процесів – історична антропологія, яка дає нам розуміння процесів, що розвивалися у суспільстві 20-х – 30-х років минулого століття.

Джерела та література:

1. Бухарева, І.В., Даниленко, В.М., Окіпнюк, В.М., Преловська, І.М. (2011). *Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1939): біографічний довідник*. Київ: Смолоскип, 182 с.
2. Зінченко, А. (2016). Кирило-Методіївське братство 1918-1920 рр. в українському церковному русі. *Українознавство*, 4(61), 97-102.
3. Михайлуца, М.І. (2018). *Православна церква на півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945)*. Одеса: Вид-во «ВМВ», 358 с.
4. Музичко, О. (2011). Українські релігійно-церковні традиції Одеси. *День*, 141, 11 липня.
5. Пашченко, В.О. (1993). *Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст.* Київ, с. 92.
6. Преловська, І.М. (2009). Сучасні джерелознавчі проблеми дослідження історії православної церкви в Україні в міжвоєнний період ХХ ст. *Болховітинівський щорічник 2008*. ред. К. Крайній; наук. ред. В. Ластовський. Київ: НКПІКЗ, «Фенікс», с. 171-185.
7. Справа по звинуваченню громадянина Жевченко Георгія Володимировича по ст. 54.11 УК УСРР. Початок – 20 жовтня 1929 р. Закінчено – 19 грудня 2007 р. Державний архів Одеської області, ф. Р. 8065, оп. 2, спр. 8496 (15966-п), 99 арк.
8. Феодосій (Процюк), митр. (2004). *Обособленческие движения в Православной Церкви на Украине (1917-1943)*. Москва: Издательство Крутицкого подворья, с. 564.

References

1. Bukhariyeva I.V., Danylenko V.M., Okipniuk V.M. & Prelovska I.M. (2011), *Represovani diiachi Ukrainiskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy (1921-1939) : biohrafichnyi dovidnyk*, Kyiv, Smoloskyp, 182 p.,
2. Zinchenko A. (2016), “Kyrylo-Metodiivske bratstvo 1918-1920 rr. v ukrainskomu tserkovnomu rusi”, *Ukrainoznavstvo*, 4 (61), pp. 97-102.
3. Muzychko, O. (2011), *Ukrainski relihiino-tserkovni tradytsii Odesy*, Den, №141, 11 lypnia.
4. Pashchenko V.O. (1993), *Derzhava i pravoslav'ia v Ukraini: 20-30-ti roky XX st.*, Kyiv, p. 92.
5. Prelovska, I.M. (2009), *Suchasni dzhereloznavchi problem doslidzhennia istorii pravoslavnoi tserkvy v Ukraini v mizhvoiennii period XX st.*, *Bolkhovitinovskiy shchorichnyk 2008*, Vidpovid. red. K. Krainii; nauk. red. V. Lastovskiy, Kyiv : NKPIKZ, «Feniks», pp. 171-185.
6. Sprava po zvyuvachenniu hromadianyna Zhevchenko Heorhiia Volodymyrovycha po st. 54.11 UK USSR. Pochatok – 20 zhovtnia 1929 r. 7. Zakincheno – 19 hrudnia 2007 r. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti, f. R. 8065, op. 2, spr. 8496 (15966-p), 99 ark.
8. Feodosiy (Protsyuk), mitropolit (2004), *Obosoblencheskiye dvizheniya v Pravoslavnoy Tserkvi na Ukraine (1917-1943)*, Moskva: Izdatelstvo Krutitskogo podvororia, p. 564.

Mykola Mykhailutsa

CONFESSION OF AUTOCEFALIST: ARCHBISHOP YURIY (GEORGIY) ZHEVCHENKO ABOUT THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AUTOCEPHALY AND HIS PASTORAL LIFE (ON THE MATERIALS OF THE ARCHIVE-INVESTIGATIVE CASE STATE ARCHIVES OF ODESA REGION)

The purpose of the article is returned from oblivion one of the figures of the Ukrainian autocephalous movement of 1917-1929, that is the submission of unknown sources and information on

the place and role of Yuriy (Georgiy) Zhevchenko in the development of the autocephalous movement in post-revolutionary Ukraine. The article is compiled his prosopographic portrait, in particular on the basis of heuristic materials of archive-investigative case №15966-n &1 &, that is conserved in the State Archives of the Odesa region (SAOR).

First of all, the extraordinary value is the information extracted from the original documents of the investigative case, that in comparison with the scientific-historical literature. The archival materials are contributed to the filling and depictions of the prosopographic portrait of Archbishop Yuriy Zhevchenko, a number of biographical and historical facts. The completeness and descriptiveness of the texts of the interrogation protocol were filled in his personally, were written and signed by the hand of the archbishop directly. In addition, in the documents cited by the author, there are considered important to submit almost without bills, preserved the spelling and linguistic style of the true confession of the archbishop, a kind of personal anthropocentrism, which is sometimes traced in the form of very subjective characteristics and evaluations that the bishop gave to representatives of the clergy and historians. The article is also presented a photograph of a forty-six-year-old archbishop, dated no earlier than September 10, 1929.

The article is made the biographical data of the archbishop regarding his date of birth, place of birth, education and pastoral ministry in parishes and departments of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church.

It is stressed in the paper that Archbishop Yuriy (Zhevchenko) testifies to the deceased participants in the autocephalous process towards the establishment of church life is characterized as a patriot of Ukrainian land and the Ukrainian church.

His words about the need to «firmly hold on and be ready to liberate Ukraine from the Moscow government», his belief in the fact that «we are waiting for the time when we will govern ourselves» turned out to be truly prophetic.

The main object of the study is the life and destiny of Archbishop Yuriy Zhevchenko. His historical spiritual and religious type in the context of historical events and processes is given an understanding of the complex processes that have evolved in the society of the 20s and 30s of the last century.

Key words: *Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Archbishop Yuriy Zhevchenko, repressions.*